

WOJCIECH KOSIŃSKI*

SZEŚĆDZIESIĄT PARKÓW MANHATTANU
– KANWA JAKOŚCI ŻYCIASIXTY PARKS IN MANHATTAN
– THE NETWORK OF SOCIAL LIFE

Streszczenie

Idea nowoczesnych parków miejskich zrodziła się w USA, skąd została przeniesiona do Europy i na inne kontynenty. Była reprezentowana przez pioniera architektury krajobrazu, F.L. Olmsteda, autora m.in. Central Parku na Manhattanie (r. 1857, pow. 350 ha). Po 156 latach Manhattan pozostaje czołowym wzorcem dobrego kreowania parków miejskich. Motywacją do ich zakładania, powiększania i kształtowania jest jakość miejskiego życia. Pierwotnie ich „zielone płuca” i powierzchnie biologicznie czynne realizowały ideę higieny i zdrowotności w mieście przemysłowym, a potem służyły łagodzeniu skutków emisji spalin opałowOfych i silnikowych. Obecnie ich wiodącą ideą jest poprawa stresogennych warunków egzystencji w supernowoczesnej metropolii, co zachęca do podnoszenia ich różnorodności i atrakcyjności.

Słowa kluczowe: park, krajobraz miejski, metropolia, jakość życia, kreacja

Abstract

The idea of modern city parks was born in the USA, wherefrom was transferred to Europe and towards other continents. It was represented by the pioneer of landscape architecture F.L. Olmsted, author of the Central Park in Manhattan (in 1857, area 350 ha). After 156 years, Manhattan still sustains a position of the leading model for good creating contemporary city parks. The main motivation of it, is a quality of a city life. At first “green lung” of them, also their surfaces biologically active, realized an idea of hygienic and salubrious industrial city, then reducing results of pollution emitted by fuel both used for heating and for vehicles. Now, the leading idea is amelioration of stressful existence in super modern metropolis; this encourages towards plural and attractive creation of parks.

Keywords: park, townscape, city, quality of life, creation

* Prof. dr hab. inż. arch. Wojciech Kosiński, Instytut Architektury Krajobrazu, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

1. Wstęp

Publikacje badań Manhattanu prowadzonych przez autora, zarówno dawniejszych¹, jak również nowszych² i najnowszych³, wymagają istotnego uzupełnienia w postaci analizy i syntezy fascynującej problematyki badawczej, którą jest zieleń publiczna tej unikalnej metropolii. Jest ona materialną esencją oraz niematerialną istotą miasta i stanu Nowy Jork, a także stanowi wzorzec innowacyjności dla USA, a również dla Europy – oraz wręcz dla dobra globalizacji w skali współczesnego świata.

2. Geneza i stan badań

Impulsami skłaniającymi autora w kierunku tych badań były najpierw wypowiedzi naukowe i publikacje A. Böhma⁴, a następnie osobiste uwagi A. Zachariasz, po czym jej publikacje – wcześniejsze⁵ oraz późniejsze⁶. Następnie, podczas pobytu autora *in situ*, istotne wskazania odnośnie badań parków publicznych przekazali autorowi Raul Castro oraz Małgorzata Wilczkiewicz⁷, reprezentujący NYCHA (*New York City Housing Authority*) municypalną instytucję studialno-projektową ds. mieszkalnictwa, usytuowaną w sercu życia zbiorowego Manhattanu, na styku z lokalizacją słynnego z tragicznego zamachu World Trade Center.

Cenne informacje oraz źródła i pozycje bibliograficzne wskazały autorowi artykułu kompetentne osoby podczas spotkań dyskusyjnych w znaczących instytucjach profesjonalnych na Manhattanie. W centrum badawczo-edukacyjnym PPS *Project for Public Spaces*⁸ zlokalizowanym przy Broadwayu nr 500 byli to: Przewodniczący

¹ W. Kosiński, *Serce świata Manhattan*, Czasopismo Techniczne 3-A/2008, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2008, 99-109.

² W. Kosiński, *Architektura post funkcjonalistyczna – późny modernizm i postmodernizm jako czynniki estetyzacji miast*, [w:] *Miasto i piękno miasta*, red. nauk. Dariusz Kozłowski, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, 145-151, il. 83.

³ Przy okazji badań nad wyspą imigracji i kwarantanny Ellis Island poruszone były też zagadnienia Manhattanu, np. zachodniego wybrzeża Dolnego Manhattanu, *vide*: W. Kosiński, *Ogród Pamięci imigrantów pod Statuą Wolności – uwarunkowania, konteksty, realizacja*, Czasopismo Techniczne 2-A/2012, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, 183-203.

⁴ Por. np. A. Böhm, *Stany Zjednoczone*, [w:] *Architektura krajobrazu, jej początki i rozwój*. Red. Nauk. Jacek Gyurkovich, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1994, 52-61, 123-142.

⁵ A. Zachariasz, *Pomiędzy architekturą a krajobrazem – o definiowaniu architektury krajobrazu*, Czasopismo Techniczne 8-A/2003, Kraków 2003, 336-343.

⁶ A. Zachariasz, *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy, ze szczególnym uwzględnieniem parków publicznych*, red. nauk. Krystyna Pawłowska, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 204.

⁷ Por. M. Wilczkiewicz, *Architektura krajobrazu USA i możliwości jej wpływu na sytuację w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego, Kraków, w druku.

⁸ W. Kosiński, *Urban placemaking in Poland*, part 1., 2., 3, Cykl prezentacji i dyskusji w Project of Public Spaces, moderator Fred Kent, Manhattan, Broadway i Lafayette Str., 7–9 listopada 2009; materiały niepublikowane w posiadaniu autora i PPS.

Fred Kent i czołowa badaczka Kathy Madden. W Instytucie Urbanistyki przy MAC – *Municipality Arts Center*⁹, zlokalizowanym przy Madison Ave k. Katedry św. Patryka i Rockefeller Center, była to badaczka Robin Lynn, a także inni uczestnicy spotkań podczas dyskusji oficjalnych i nieoficjalnych w Instytucie Urbanistyki. Wreszcie ważnymi osobami, które wspomogły autora informacjami merytorycznymi, byli: Elżbieta Ingarden i Thomas J. Pniewski z Fundacji Kościuszkowskiej, zlokalizowanej też na Manhattanie, przy 65 ulicy wsch. Ich informacje dotyczyły m.in. *poloniców*, zwłaszcza wspianego pomnika Jagiełły w Central Parku.

Autor posiłkował się też, zwłaszcza w aspektach ogólnych i syntetycznych, klasyczną literaturą dotyczącą ogrodów publicznych, szczególnie autorstwa Penelope Hobhouse i Longina Majdeckiego. Wybitnie cenne informacje nt. tradycji, zarządzania parkami Nowego Jorku i związanymi z nimi aspektami społecznymi dostarczyła autorowi książka Michele H. Bogart, wskazana autorowi i sprowadzona dla niego dzięki Bibliotece/Księgarni Instytutu Urbanistyki NY MAC. W aspektach urbanistycznej geografii – literaturę pomocniczą stanowią fotografie lotnicze Roberta Camerona, Santi Visalli oraz Michaela Yamashity, zaś w zakresie fotogrametrii – teledetekcji i kartografii: atlas fotografii satelitarnych pod redakcją Philippa Parkera z zespołem. Analizy retrospektywne były ułatwione dzięki archiwalnym fotografiom, zwłaszcza tym wykonanym przez Kitty Grime.

Spśród najnowszych, szczególnie ekscytujących przedsięwzięć najciekawiej przedstawiony jest „napowietrzny” park High Line w monograficznej książce Joshu’u Davida i Roberta Hammonda. Czytelnik znajduje tam również pogłębiony i poszerzony obraz pozytywnych uwarunkowań sprzyjających powiększaniu ilościowemu i jakościowemu parków Manhattanu jako wszechogarniającej „zielonej infrastruktury” płynnie przeplatającej się z budowlami i ulicami/placami. Parki Manhattanu posiadają stosunkowo sporą literaturę naukową i faktograficzną – monograficzną w porównaniu z parkami innych zespołów urbanistycznych USA. Jest ona jednak – albo poświęcona pojedynczym wybranym obiektom parkowym, albo dotyczy ich zbiorowości w szerszej skali: np. całego Nowego Jorku lub w kontekście całych USA lub wręcz w wymiarze światowym. Opracowania ujmującego specjalnie parki Manhattanu autor nie odnalazł w dostępnych rejestrach bibliografii naukowej.

3. Zasady i efekty zarządzania

Manhattan jest jedną z pięciu dzielnic Nowego Jorku, podlegającą – jak wszystkie pozostałe – zarządzaniu przez urząd samorządowy (municipalny) pod kierunkiem Mayor’a – aktualnie Michaela Bloomberg’a, uważanego za najlepszego gospodarza i budowniczego miasta od co najmniej kilkunastu kadencji. Manhattan jako dzielnica o szczególnych wartościach, perspektywach i znaczeniu, jest przysłowiowym „oczkiem w głowie”, czyli priorytetem w epokowym planie rozwoju *PLANYC-2030* (skrót od: Plan New York City do roku 2030), autoryzowanym przez burmistrza Bloom-

⁹ W. Kosiński, *Urbanism and Cityscape in Poland and in East European countries during 1945–2009*. Panel dyskusyjny z prezentacją w Urban Institute – Municipal Arts Center; moderatorka Robin Lynn, Manhattan, Madison Ave, 15 listopada 2007; materiały niepublikowane w posiadaniu autora i UI MAC.

berga. Niebagatelny w tym zakresie jest fakt, że Manhattan jako dzielnica-gmina miejska jest w skali światowej najbogatszą jednostką samorządową w przeliczeniu na jednego mieszkańca¹⁰.

W planie tym znajduje się obligatoryjny zapis: na obszarze Nowego Jorku odległość z każdego miejsca zamieszkania do parku miejskiego nie będzie mogła przekraczać 10 minut pieszego dojścia. W obrębie dzielnicy samorządowej Manhattan ten wskaźnik jest już zrealizowany od dawna. W zasadzie istnieje na Manhattanie wizualna ciągłość terenów parkowych – przechodzień oddalając się od jednego parku, dostrzega już w perspektywie ulic park następny. Ważnym czynnikiem tej ciągłości jest, oprócz zagęszczenia parków punktowych, znaczna ilość długich pasmowych parków wzdłuż wybrzeży, a także dążenie do tworzenia parków wydłużonych, leżących wewnątrz tkanki urbanistycznej, np. w oparciu o linie ulic i alej. Dążeniem samorządu jest stałe doskonalenie takiego systemu sieciowego parków, aby powiększała się zielona infrastruktura, korytarze ekologiczne, dysze przewietrzania miasta. Równoległe z tymi wielkoskalowymi zagadnieniami środowiskowymi oczywisty jest również czynnik estetyczny oraz lokalne funkcje rekreacyjne i higieniczne, w tym strzeżone i zabezpieczone ogródki dziecięce i „wybiegi” dla psów (*dog run*); wszystkie one zawierają publiczne sanitariaty¹¹.

Parki i inne tereny otwarte z istotnym udziałem czynników przyrodniczych, znajdujące się w obrębie nowojorskiego municypium, posiadają znakomitą opiekę, ochronę, zabezpieczenie i zarządzanie – w postaci *New York City Department of Parks & Recreation* (albo tradycyjnie, na historycznych logo: *City of New York Department of Parks & Recreation*) powszechnie określane jako PD (*Parks Department*). Zarząd jest zlokalizowany w najbardziej prestiżowym centrum Manhattanu, pomiędzy Parkiem Centralnym, a Piątą Aleją (nr 830). Komisarzem jest obecnie Adrian Benepe, postać o wielkiej popularności społecznej¹², mianowany przez burmistrza Bloomburga w 2002 roku.

Departament aktualnie otacza opieką w skali Nowego Jorku ponad 1700 parków i związanych z nimi: centrów usługowych, boisk, kortów, kąpielisk, plaż, pól golfowych, lodowisk, placów zabaw, miejsc pamięci, pomników, ogrodów zoologicznych, ostoi natury, w tym fauny i flory, wreszcie drzew, obliczanych na ponad 2,5 milionów egzemplarzy. Ponad 20% tych dóbr przypada na parki Manhattanu. Powyższe dane ilościowe podlegają przemianom, ze wskazaniem na proces wzrostu, który następuje równoległe w dziedzinie podnoszenia jakości (jeden z czynników tzw. „uszlachetniania”, ang. *gentrification*). Kunszt planistyczny, projektowy, realizacyjny i eksploatacyjny parków, pozostaje w ścisłej zależności z kunsztem organizacyjnym i ekonomicznym. Budżet Departamentu jest wydawany w części na bieżące wydatki eksploatacyjne, ale główna część służy inwestycjom, które w oparciu o nowelizowane co 5 lat projekty są preliminowane i z terminową precyzją realizowane w pięciolet-

¹⁰ M. Bloomberg, *Parks and Public Space*, [w:] *A Greener Greater New York. PlaNYC updated April 2011*, The City of New York – Mayor Michael R. Bloomberg, New York 2011, 30-45 (http://nytelecom.vo.llnwd.net/o15/agencies/planyc2030/pdf/planyc_2011_planyc_full_report.pdf – odczyt: 10.12.2012).

¹¹ *Ibidem*.

¹² *New York City Department of Parks & Recreation*, red. A. Benepe (<http://www.nycgovparks.org> – odczyt: 12.12.12).

nich transzach („pięciolatki”). Są one wyrazem nieustannie prowadzonej działalności doskonalącej, zarówno w kategoriach zabytkowych, zachowania ciągłości (dotyczy na przykład tzw. miejsc „na zawsze dzikich”, ang. *forever-wild*), jak i w dziedzinie przedsięwzięć innowacyjnych¹³. W takie bardziej konserwatywne aspekty zaangażowana jest wyspecjalizowana policja parkowa – *Urban Park Rangers*, prowadzona przez departament Parków, obok jej statutowych, standardowych funkcji ochrony bezpieczeństwa. Prowadzi ona np. wycieczki po obszarach naturalnych, „szkolne klasy w naturze” (por. pol. „zielona szkoła”), ćwiczenia eksploracyjne i naukę przetrwania – dla pieszych na lądzie i dla wioślarzy/żeglarzy na akwenach (*pedestrian and boat survival*). Tak więc oprócz kontroli biletów i aresztowań chuliganów, umundurowani i uzbrojeni „Rangersi” pełnią misje edukacyjne zwłaszcza w dziedzinie ochrony i konserwacji zasobów naturalnych oraz ich światłej eksploracji¹⁴.

O ile wspomniany Departament Parków zajmuje się przede wszystkim wymiarami urzędowymi: jurysdykcją i administracją, o tyle aspekty „ludzkie”: użytkowe, programowe i funkcjonalne prowadzi równoległa instytucja municypalna – fundacja o nazwie *City Parks Foundation*, analogicznie obejmująca swą aktywnością parki całego N. Jorku, jednak odnosi się to ze znaczną przewagą do parków Manhattanu. Zajmuje się ona zarówno „bazą”, czyli bardziej prozaicznymi aspektami zabezpieczenia podstawowych, fizjologicznych potrzeb użytkowników, jak i „nadbudową”, to znaczy czystymi przyjemnościami związanymi z przestrzenią parkową. Oprócz toalet, pryszniców, przebieralni i szatni, koncesje (ponad 500 firm w skali parków N. Jorku) dotyczą wypożyczalni sprzętu oraz gastronomii – od sprzedaży chipsów do luksusowych restauracji. Koncesje dotyczą też obiektów i usług rekreacji czynnej: łyżwiarstwa, łodzi, baseballu, mini golfa, jazdy konnej, tenisa, ping-ponga i frisby. Fundacja dopomaga też mniej zamożnym użytkownikom parków, dowożąc dla nich furgonetkami w różne miejsca nieodpłatnie sprzęt rekreacyjny do wypożyczania.

Tradycja Departamentu i Fundacji odliczana jest od letniego wieczoru 1936 roku. Wtedy charyzmatyczny burmistrz Fiorello La Guardia (por. nazwę głównego nowojorskiego lotniska) oraz desygnowany przez niego komisarz ds. parków, nie mniej kultowy Robert Moses (por. nast. rozdz. nt. nazw poszczególnych parków) uroczystie zainaugurowali oddanie do użytku w parkach Nowego Jorku 11 basenów/sadzawek, w tym w 4 na Manhattanie, kolejno jeden po drugim tego samego wieczoru. W momencie przecinania wstęgi rozbłysła podwodna iluminacja, a burmistrz wołał do zgromadzonych tłumów, głównie społeczności lokalnej: „OK dzieci, to wszystko dla was”¹⁵. Daje to fascynujący obrazowy przykład realizowania w spektakularny, charakterystyczny dla USA sposób – „amerykańskiego snu” (w oryg. przysłowiowy *American Dream*).

Fundacja organizuje w parkach Nowego Jorku ok. 1200 bezpłatnych imprez rocznie. Pieczołowicie utrzymywany jest rytm około 100 imprez miesięcznie, aby aktywność nie słabła w okresach mniej przyjaznej aury. Imprezy często mają charakter wieloelementowy i wieloetapowy. Z tego powodu poszczególne spektakle

¹³ M.H. Bogart, *The Politics of urban beauty, New York and its commission*, The University of Chicago Press. Chicago, London 2006, *passim*.

¹⁴ Por. J. Berman, *Portraits of America, Central Park*, The Museum of the City of New York & Barnes Noble Books, New York 2003, 25-28.

¹⁵ M.H. Bogart, *op. cit.*, 85.

i tzw. eventy tworzące jeden cykl odbywają się kolejno w różnych parkach, na terenie odmiennych dzielnic, ale przeważnie rozpoczęcie i zakończenie ma miejsce na Manhattanie. Dotyczy to zwłaszcza ulubionych przez mieszkańców i przybyszów, takich imprez jak np. Letnia Scena Teatralna – profesjonalna i amatorska, a także projekcje filmów, festiwal jazzowy im. Charlie Parkera, imprezy dla dzieci: teatralne, deklamacyjne, krasomówcze, kukielkowe i marionetkowe¹⁶. Są więc parki miejskie Manhattanu, obok roli ekologicznych „płuc metropolii” oraz bezcennych miejsc chwilowego oddechu po jej emocjonującym i uciążliwym oddziaływaniu, także istnym zagłębieniem organizowanych bezinteresownych imprez na bardzo wysokim poziomie i o doniosłej roli społecznej – edukacyjnej i hedonistycznej.

Pozornie identyczną, ale faktycznie komplementarną wobec wyżej wymienionych organizacji miejskich (a więc samorządowych – municypalnych, zarządzanych pośrednio przez Radę i burmistrza, czyli Mayor’a), jest: *New York State Office of Parks, Recreation and Historic Preservation*¹⁷. To Biuro Stanowe (Stan Nowy Jork, zarządzany przez Gubernatora) obejmuje region około-miejski wraz z miastem, rozpatrywany w aspekcie jego relacji z tymże regionem. Na przykład Biuro interesuje się wypoczynkiem mieszkańców peryferii i prowincji we wnętrzu miasta. Także w jej kompetencje wchodzi opieka nad obszarami i obiektami – będącymi po ochroną jurysdykcji rządowej; troszczy się też o nowe inwestycje. Obydwie wspomniane formacje władzy wzajemnie się uzupełniają i kontrolują. Jest to nieco podobnie do istniejących w Polsce relacji władz samorządowych i rządowych/państwowych, a także relacji władz samorządowych różnych szczebli (gmina, powiat, urząd marszałkowski).

4. Charakterystyka sześćdziesięciu wybranych parków

Spośród wyżej wspomnianych ok. 1700 parków w skali Nowego Jorku – zarządzanych przez *New York City Department of Parks & Recreation* – na Manhattan przypada aktualnie ok. 400 parków. Dla uzmysłowienia czytelnikowi tej intensywności nasycenia w relacji do badanego terenu, na tle mapy Manhattanu (il. 1a), wykonano teoretyczny schemat przedstawiający 400 prostokątów, z których każdy symbolizuje jeden park. Diagram ten modelowo ukazuje, jak gęsto Manhattan jest wypełniony statutowymi parkami, w zasadzie tylko publicznymi (il. 1b). W przypadku parków śródmiejskich można bowiem stwierdzić „prawie” wyłączny status powszechnej dostępności, bez ponoszenia opłat. Wśród wspomnianych 400 parków Manhattanu jedynie 2 mają status prywatny, w odróżnieniu od sytuacji w innych miastach USA, gdzie istnieje spory udział parków dostępnych dla członków – za autoryzacją lub komercyjnie po uiszczeniu kwoty za prawo wstępu¹⁸.

Zgodnie z tendencjami dynamicznie rosnącymi na Manhattanie postępuje tworzenie kolejnych parków i powiększanie istniejących – z zasady w formie segmentów nowych tematycznie i chwytliwych wizualnie. Obszar ten był jeszcze pół wieku

¹⁶ J. Berman, *op. cit.*, 48-51.

¹⁷ *New York State Office of Parks, Recreation and Historic Preservation* (<http://nysparks.com> – dostęp: 12.12.12).

¹⁸ *Ibidem*.

temu drastycznie pozbawiony powierzchni biologicznie czynnych; oczywisty wyjątek i wzorcowe wyzwanie stanowił od wieku fenomen Central Parku. Wspomniane procesy narastania życiodajnych powierzchni parkowych, stanowiących też z zasady dzieła sztuki, postępują dzięki polityce samorządowej.

Prowadzona jest pioniersko od lat 60. XX w.; rozwinięto ją wyraziście około 2000 roku, a dodatkowo silnie wzmocniono po zatwierdzeniu wspomnianego innowacyjnego planu *PLAN NYC-2030*. Sposób postępowania polega na wykupywaniu przez samorząd, często w ostrej rywalizacji z deweloperami i poprzez „kruczki” prawnicze, zdekapitalizowanych działek na Manhattanie, czasem całych kwartałów – i przeznaczanie ich na parki.

Powstają one zamiast deweloperskich wieżowców, mega centrów i naziemnych parkingów-molochów, które wskutek polityki miejskiej „wędrują” nieszkodliwie pod ziemię, pozostawiając miejsce pod powierzchnie zielone i wodne. Nowe parki wplatanie są w metropolitalną tkankę Manhattanu także dzięki likwidacji lub zwężeniu śródmiejskich autostrad i kolei, z zasady przekładanych do tuneli. Nadziemne mosty, wiadukty i estakady budowane w latach 50. i 60. XX w. do transportu kołowego i szynowego, często nie są wyburzane, ale adaptowane pod pasmowe parki wzorowane na *Promenade Plantée – Coulée Verte*, stworzonej w Paryżu na wschód od Placu Bastylli, w 1993 r.¹⁹ W niniejszym artykule modelowy przykład z Manhattanu w tej kategorii stanowi park *High Line*²⁰ (vide dalej).

Przy tej formie aktywności miasto inwestuje także w odpowiednich przypadkach w towarzyszące dobra publiczne, np. we wzmiankowane, ukryte pod zielenią parkingi i inne usługi podziemne. Dzięki temu w ostatecznym rozrachunku obiekty takie, szczęśliwie dla miasta i ludzi, są bilansowane jako tereny biologicznie czynne. Wymieniony Departament prowadzi i publikuje bieżący ranking ważności parków nowojorskich, ustalany według skomplikowanych kryteriów przydatności dla miasta, w różnych aspektach, od prestiżu, przez rolę ekologiczną, aż po zaspokajanie zwykłych potrzeb i pragnień przyjemnościowych²¹.

Autor niniejszych słów starał się zapoznać z możliwie jak największą ilością najbardziej ważnych jakościowo parków Manhattanu, przede wszystkim *in situ*, ale także w uzupełnieniu, przez różnorodne źródła: wywiady i luźne rozmowy z fachowcami i z przypadkowo napotkanymi użytkownikami parków; także poprzez publikacje naukowe, informatory, reklamy, druki ulotne i media elektroniczne (TV NY, specjalistyczne portale internetowe). Z takiej mozaiki informacji, autor wyselekcjonował 60 wyrazistych parków Manhattanu (il. 1c). Jest to zbiór uznaniowy, gdyż osąd w tej materii jest niemierzalny. Dlatego wyboru dokonano z jak największą troską o rzetelność, opartą na zdobywanej wiedzy i na możliwie najszerszym spektrum kryteriów w ramach autorskich możliwości.

Dalej przedstawiono je alfabetycznie pod nazwami najczęściej używanymi w wersji oryginalnej. Ewentualnie celem stworzenia osobom czytającym, lepszego „obrazu mentalnego”, użyto także wersji spolszczonej, z krótką informacyjną notatką.

¹⁹ A. Kielski, *Promenade Plantée – Viaduc des Arts*. Video film, Paris 2011 (<http://www.atkielski.com/inlink.php?/PhotoGallery/Paris/General/ViaducDesArtsSmall.htm>).

²⁰ P. Owen, *New York's historic elevated train line becomes a park*. The Guardian – Culture, Art and Design, London 2008-11-18/19/20, 40-42.

²¹ *New York City...*, op. cit.

Starano się dobrać przykłady możliwie zróżnicowane zarówno w sensie położenia w mieście, jak i w zakresie ich roli. Z tego materiału wyłania się zarys ich geografii rozlokowania w tkance Manhattanu, idee założycielskie, przyczyny nadania nazw, najważniejsze funkcje, historię funkcjonowania, itp. Ten rejestr i charakterystyka mają za cel zarysowania uproszczonej mapy mentalnej, nasycenia miasta dobroczynną rolą publicznych przestrzeni zielonych.

Przy tej lekturze należy pamiętać, że w rzeczywistości jest ich kilkakrotnie więcej, a te nieukazane mogą też być niemniej ważne i piękne. „Narracja” zawarta w nazewnictwie, dedykacji, lokalizacji, przeznaczeniu i wyglądzie parków Manhattanu jest frapującym obrazem historii, społeczności, twórczości i tożsamości miejsc. Pomaga namalować obraz Manhattanu jako jedyne w swoim rodzaju wśród miast świata, niezwykle megamiejsca, które po wiekach statusu miasta „brązowego” (od *brownfield*), imponująco się zazielenia (por. maksymę *greening of America*).

1. Abington Square Park (Plac-Park Abington). Został założony jako obiekt prywatny, w Greenwich Village na północno-zachodnim Dolnym Manhattanie, dla uczczenia angielskiego miasta o tej samej nazwie, leżącego k. Oxfordu. Jest jednym ze starszych parków, powstał w 1831 roku i w toku XIX wieku był stopniowo doskonalony jako ekskluzywne miejsce klubowe. Stał się ważnym wzorcem podwójnej formuły użytkowo-przestrzennej: placu-parku. W 1880 roku na wniosek burmistrza A.S. Hewitta, został przekształcony w park publiczny, a jego mistrzowski „szlif” w zakresie architektury dokonał na zlecenie miasta, współautor Central Parku, Calvert Vaux.

2. African Burial Ground National Monument (Państwowy Monument Miejsca Pochówku Afrykanów). Na zespół składają się: park, pomnik i Centrum upamiętnienia zbiorowego grobu spalonych żywcem w XVII i XVIII wieku czarnych niewolników – powstańców. Budynek Centrum zawiera muzeum oraz instytut badawczy. Znajduje się pośrodku Dolnego Manhattanu, w pobliżu zespołu ratusza, nieco od niego na północ. Decyzje i przygotowania trwały od 1993 roku. Zespół przestrzenny jest rezultatem lat prac ekshumacyjnych, badań i dyskusji, a realizację wykonano na podstawie konkursu projektowego. Zespół oddano do eksploatacji w 2010 roku.

3. Amiable Child Monument Park (Pomnikowy Park Sympatycznego Dziecka). Został zlokalizowany wewnątrz wielkiego, nowoczesnego *Riverside Park*. Jest jednym z najstarszych ogrodów/parków Manhattanu (1797), założonym wówczas wokół samotnie zlokalizowanej kamiennej urny z prochami 5-letniego chłopca.

4. Battery Park (Park Artyleryjski) (il. 2). Najbardziej na południe wysunięty element systemu parków zachodniego wybrzeża Manhattanu nad rzeką Hudson. Zawiera fort Clinton oraz zabytkową przystań – gdzie dawniej cumowały łodzie ochrony wybrzeża. Obecnie korzystają z przystani stateczki białej floty kursującej m.in. do Statui Wolności i na Wyspę Ellis – do Muzeum Imigrantów²².

5. Bennett Park. Powstał na cześć Jamesa Gordona Benneta, wydawcy gazety *New York Herald Tribune*, w miejscu jego dawnej rezydencji na północny zachód rubieży Manhattanu nad rzeką Hudson, na najwyższym wyniesieniu skalnym Manhattanu. Pionierzy nowojorskiej prasy są otaczani imponującą estymą, w wymiarze nigdzie niespotykanym w świecie.

²² S. Visalli, E.I. Koch, *New York*, Universe Publishing, New York 1995, 146-148.

6. Bowling Green (Zielona Kręgielnia). Jest to – mały park położony w najniższej, najstarszej części Manhattanu u początku Broadwayu, nieopodal giełdy po stronie wschodniej i Wall Street po stronie zachodniej. Funkcjonuje doskonale, jako wysepka pomiędzy rozwidlonymi ulicami, w kształcie „łzy”. Był pokryty pierwotnie „kocimi łebkami”, a obecnie stanowi połowicznie trawnik, a połowicznie plac wyłożony płytami. Jest to historycznie pierwsza przestrzeń publiczna Manhattanu²³. Znajduje się wśród eklektycznych budynków biznesowych, obecnie zmienionych w większości na muzea związane z przedsiębiorczością i finansami. W jego północnym klinie znajduje się najstynniejsza rzeźba Manhattanu – 3,5 tonowy *Charging Bull* (Szarżujący Byk), symbolizujący agresywny/ofensywny biznes i nowojorski sukces.

7. Bryant Park (il. 3). Rozległy obszarowo, ale ściśle rozplanowany i zagęszczony funkcjonalnie, jest zlokalizowany w ekskluzywnym rejonie północnego Dolnego Manhattanu, między 5. a 6. Aleją. Stanowi „zieloną kontynuację” wspaniałej, klasycystycznej Miejskiej Biblioteki Publicznej w stylu cesarskiego Paryża. Został stworzony i nazwany na cześć Williama Cullena Bryanta – poety, publicyisty, wydawcy gazety *New York Evening Post*. Oprócz MOMA i Lincoln Center jest to najbardziej „inteligentka” przestrzeń publiczna w mieście. Wśród parków jest niewątpliwie najbardziej uczęszczanym przez akademików, intelektualistów i artystów²⁴.

8. Carl Schurz Park położony jest na wschodnim wybrzeżu miasta, nad East River, mniej więcej w połowie jego długości. Jest to tak zwana – Upper East Side – na wysokości Central Parku, w miejscu dawnego gwiazdźdźistego fortu obrony wybrzeża. Motyw założenia parku był związany z osadnikami holenderskimi, a zwłaszcza niemieckimi. Został nazwany na cześć polityka i ministra obrony pochodzenia niemieckiego, z okresu I wojny światowej.

9. Central Park (il. 4). Należy do najstynniejszych miejsc na świecie²⁵. Posiada niezliczoną literaturę, od naukowej po popularną i odgrywa – od założenia w 1853 roku, na powierzchni 3,4 kilometra kwadratowego – przemożną rolę w życiu miasta, społeczeństwa USA i w kulturze w wymiarze globalnym. Niezmiennie stanowi wzór idealnego postępowania nt. miejskich przestrzeni publicznych²⁶.

10. City Hall Park (Park Ratuszowy). Jest ważnym punktem węzłowym zabytkowego Dolnego Manhattanu. Zlokalizowany został między Broadwayem a nasadą Mostu Brooklińskiego. Tradycjonalizm historycznego wystroju, w jakim zrealizowany jest park, kontrpunktują ekspozycje awangardowych rzeźb²⁷ (il. 5). Po zamachu na nieodległe WTC i wobec bliskości Urzędu Burmistrza Miasta obszar jest drastycznie strzeżony, stanowiąc dość represyjną przestrzeń, a park stanowi pośrodku niego oazę relaksu.

11. Clement Clarke Moore Park. Położony jest w północnej części Dolnego Manhattanu, przy 10. Alei, w pobliżu rzeki Hudson. Nazwa została nadana dla uczczenia XIX-wiecznego poety i profesora humanisty z Uniwersytetu Columbia.

²³ D. Kuśnierz-Krupa, *Nowy Jork – architektura i rozwój przestrzenny do końca XIX wieku*, Wiadomości Konserwatorskie – Nauka, Zeszyt 29, Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, Warszawa 2011, 59-69.

²⁴ S. Visalli, E.I. Koch, *op. cit.*, 60-61.

²⁵ L. Majdecki, *Miejskie ogrody publiczne*, [w:] *Historia ogrodów*, red. Krystyna Swinarska, PWN, Warszawa 1972, 395-419.

²⁶ J. Berman, *op. cit.*, *passim*.

²⁷ K. Grime, *New York City*, Mayflower Books, New York 1979, 64-65.

Park jest bowiem zlokalizowany na jego dawnej rodzinnej posiadłości, którą hojny właściciel podarował miastu. Obiekt został klasycznie zaprojektowany i starannie, w stylu europejskim zagospodarowany jako eleganckie miejsce towarzyskie.

12. Collect Pond Park (Park Źródlanego Stawu). Zlokalizowany został pośrodku Dolnego Manhattanu, przy wybitnie eleganckiej ul. Lafayette, stanowiącej tak zwany „bardzo dobry adres”. Oczko wodne pośrodku parku stanowi ważny punkt historyczny – ma status „świadka przeszłości”. Jest to bowiem zminimalizowany relikw po stawie, który za czasów Indian (plemię *Lenape*, rdzenni właściciele Manhattanu, autorzy nazwy *Manna-hatta*) i po transakcji zakupu od nich Dolnego Manhattanu przez Holendrów, był głównym dostawcą zdrowej wody w mieście. Anglicy nazwali go *Collect Pond* lub *Fresh Water Pond*. W pobliżu znajduje się wielka ulica Canal Street, która stanowi trasę dawnego kanału doprowadzającego wodę do stawu. Aktualnie ten elegancki park stanowi jeden kwadratowy kwartał w ruszcie ulic szczelnie obudowanych wieżowcami i punktowcami.

13. Columbus Circle (Rondo Kolumba) (il. 6). Zalicza się do ważniejszych punktów miasta. Ma postać ronda z wysokościową statua Krzysztofa Kolumba, otoczoną kręgiem drzew. Akcentuje on główny narożnik wejściowy do Central Parku od strony Dolnego Manhattanu, tj. od południowego zachodu. Pomimo wspomnianego kręgu drzew, jest raczej detalem urbanistycznym niż dziełem sztuki krajobrazu. Stanowi doskonały znak przestrzenny (*landmark*), sygnalizujący Central Park i jest ulubionym punktem spotkań.

14. Columbus Park (Park Kolumba, nie należy mylić z ww. Rondem). Znajduje się w centrum Dolnego Manhattanu, nieco na wschód od ratusza, w pobliżu wspomnianego wyżej *Collect Pond Park*, na styku z chińską dzielnicą *Chinatown*. Stanowi miejsce rekreacji wśród gmachów sądowych i administracyjnych. Jest ważnym miejscem historycznym. Pierwotnie była tam główna osada Indian *Lenape*, rdzennych właścicieli Manhattanu i autorów nazwy *Manna-hatta*, a następnie do XX wieku było centrum rejonu zwanego *Five Points* – Pięć Punktów, gdzie w pięcioboku ulic wytworzyła się specyfika dzielnicy polegająca na skrajnym przemieszaniu społeczności – od intelektualistów po gangi).

15. Conservatory Garden (il. 7). Jest to segment Central Parku, utworzony w latach 30. XX w. w miejscu rozebranej szklarni *Coservatory*. Odnowiony pod koniec lat 40. XX w., jest klasycznym ogrodem *formal garden*. Zawiera 3 sektory o bogatym programie, przede wszystkim unikalne rośliny; zwłaszcza sezonowe kwiaty egzotyczne – o ważnej roli dydaktycznej. Pełni dlatego rolę ogrodu botanicznego, do którego licznie podążają grupy uczniowskie z nauczycielkami botaniki. W centrum ozdobą i ośrodkiem kontaktów społecznych jest kolistą fontanna (1947), z nieco „przesłodzoną”, ale efektownie zmysłową i wielce popularną rzeźbą secesyjną z brązu, sprowadzoną z Niemiec. Jest to grupa – trzy dziewczęta tańczące w krąg „pod deszczem fontanny” (autor Walter Schott, 1910)²⁸.

16. Dante Park. Pełni kapitalną rolę czarnej ściany wnętrza urbanistycznego Lincoln Center. Pozornie stanowi „tylko” skromne zadrzewienie o trapezowym obrysie przy Alei Kolumba – *Columbus Ave*, ale w ten sposób domyka kwadrat stworzony przez fasady: Teatru Metropolitalnego, Opery Metropolitalnej i Filharmonii Nowo-

²⁸ *Ibidem*, 18-24.

jorskiej. Całość złożona z Parku i Placu z Centrum, pomimo przecięcia ww. Aleją, funkcjonuje jako konkretne śród-metropolitalne wnętrze krajobrazowe. Dedykacja Parku dla uczczenia „Wielkiego Toskańskiego Wieszcza-Poety” stanowi *pendant* do przeciwległego gmachu Metropolitan Opera, który jest w powszechnym postrzeganiu epicentrum zwłaszcza opery włoskiej.

17. De Witt Clinton Park. Zlokalizowany jest na styku Dolnego i Środkowego Manhattanu, pomiędzy ul. 52 i 54, przy rzece Hudson. Utworzony został z początkiem XX wieku w formie umiarowego prostokąta, z myślą o powszechnym dostępie do wypoczynku biernego i czynnego. W latach międzywojennych dodany został czynnik kulturowy – w postaci pomnika i ogrodu upamiętniającego żołnierzy I wojny światowej. Jest pierwszym parkiem w Nowym Jorku, który otrzymał urzędowy status „parku środowiskowego” – *The Community Park*.

18. Duane Park. Park na Dolnym Manhattanie k. rzeki Hudson, ma kształt wydłużonego trójkąta. Położony jest w centrum również trójkątnej, popularnej dzielnicy o dziwnej nazwie *Tri-be-Ca*. Oznacza to w skrócie *Triangle-below-Canal*, czyli Trójkąt-pod-Kanałem, a dokładnie poniżej Canal Street, tzn. ulicy Kanałowej. Park pochodzi jeszcze z końca XVIII w., gdy został wykupiony przez samorząd miejski za symboliczne 5 dolarów od parafii słynnego kościoła św. Trójcy, usytuowanego przy ul. Broadway, na zamknięciu perspektywy Wall Street. Jest wzorcem małego parku miejskiego *urban park*. Jest otoczony na przemian kamienicami i wieżowcami – stanowi „oddech” w tej gmatwaninie zabudowy o wysokiej intensywności. Nazwa pochodzi od nazwiska wybitnego pastora z wzmiankowanego kościoła. Park pozostaje własnością miejską, ale jest zarządzany i sponsorowany przez stowarzyszenie jego miłośników. Jest to ciekawa, obywatelska „oddolna” formuła, alternatywna wobec zarządzania przez wspomniane instytucje miejskie i stanowe.

19. East River Park. Znajduje się na wschodnim obrzeżu Dolnego Manhattanu – *Lower East Side*, nad rzeką East River przy Moście Williamsburg. Obszar ten stanowi nietypową, wydłużoną „narośl” na strukturze Manhattanu: i w aspekcie fizjograficznym, i kulturowym. Jego zabudowa nie wygląda jak prawie cały Manhattan zabudowany pierzejowymi kamienicami lub wieżowcami, ale jak banalne niepostaciowe blokowisko z okresu po II wojnie światowej. Park jest podobnie banalny, amorficzny, a do tego ubogi w drzewa. Krajobraz tego miejsca przypomina kraje socjalistyczne, lub chybione osiedla zachodnioeuropejskie z lat 50. XX w. Jego boiska i łąki pełnią funkcjonalne role w skali lokalnej, nie budząc szerszego zainteresowania. Funkcjonuje od 1939 roku; jest reliktem nieudanej odmiany modernizmu, na szczęście znikomej na Manhattanie, który mimo hiperinnowacyjności pozostaje miastem ulic, placów i parków miejskich. Po ataku z 2001 roku w ramach wielkiej akcji rekompensaty dla obywateli odnowiono przedwojenny zdekapitalizowany amfiteatr. Uogólniając – na wschodnim brzegu Manhattanu, nad East River – ciąży status znacznie gorszej jakości zagospodarowania parkowego i urbanistyczno–architektonicznego, niż po stronie zachodniej nad rzeką Hudson (por. przysłowie: *The West is the Best*)²⁹.

20. Foley Square – Thomas Paine Park. Duet w postaci „twardego” Placu Foley i „miękkiego” Parku Thomasa Paine, znajduje się w rejonie Ratusza (ww. *City Hall, Cityhall*). Jest to istne królestwo parków tworzących jakby systemową sieć – zieloną

²⁹ S. Visalli, E.I. Koch, *op. cit.*, 152-154.

infrastrukturę – w pobliżu wymienionych wcześniej parków *African Burial Ground* oraz *Columbus Park*, a także parku *Collect Pond*. Duet: Plac Foley i Park Thomasa Paine stanowi przedpole imponującego Miejskiego Sądu Najwyższego *NYC Supreme Court*, będącego ogromnym sześciokątem – *hexagon*, z imponującym klasycystycznym portykiem 10–kolumnowym. Duet plac–park jest w tym przypadku wspaniałym przykładem konstruktywnego dualizmu funkcjonalno-przestrzennego dla dwóch, przeciwnych rodzajów rekreacji: wspólnotowej na forum i kameralnej w zagajniku³⁰.

21. Fort Tryon Park. Stanowi on jakby kontynuację w kierunku południowym wymienionego dalej *Inwood Hill Park*. Opodal znajduje się także wymieniony dalej *Isham Park*. Jest to północno-zachodni skraj Manhattanu – cypel pomiędzy rzekami Hudson i Harlem, na północ od Wzgórz Waszyngtona i Mostu Waszyngtona. Rejon był siedzibą wspomnianego wcześniej, pierwotnego plemienia Indian Lenape, a następnie kolonią pionierów holenderskich. Nazwa pochodzi od ppłk. Sir Williama Tryon'a, ostatniego brytyjskiego gubernatora stanu NY w latach 1771–1780. *Fort Tryon Park* ma prawie 800 m długości i – licząc od brzegu rzeki Hudson – ponad 400 m szerokości. Jest dziełem Frederic'a Olmsteda Juniora, z r. 1917. Zaprojektował on stereotypowe główne aleje w kształcie „preclowatym”, mniej interesujące niż dzieła jego genialnego ojca. Jednak park ten zawiera rewelację – budowlę *The Cloisters*, która ma status filii *Metropolitan Museum of Art*. Jest to naśladownictwo średniowiecznego zamku, gdzie znajdują się znakomite, autentycznie średniowieczne zbiory eksponatów z Europy. Park posiada wyjątkowo bogatą historię. Obfituje w programy i miejsca szczególne oraz jest związany z wybitnymi osobowościami. Park wygenerował również wiele obiektów i miejsc w swoim otoczeniu.

22. Gramercy Park. Jego nazwa ma skomplikowane pochodzenie. Wywodzi się z holenderskiego określenia „nierówny, pofałdowany, poszarpany, skomplikowany”, etc.. Jest położony na Dolnym Manhattanie, w ekskluzywnej okolicy pomiędzy Trzecią Aleją, a Park Ave. W odległości kilku kwartałów znajdują się słynne parki publiczne *Stuyvesant Park* i *Union Square Park*; tworzą wspólną prawie ciągłą, powiązaną wizualnie perfekcyjną zieloną infrastrukturę. Park posiada wraz z otoczeniem oficjalny status Historycznego Dystryktu. Jest jednym z dwóch prywatnych parków Manhattanu, zamkniętych przed powszechną dostępnością. Jest jedynie dostępny dla członków klubu miłośników-sponsorów oraz dla innych osób, które sownie opłacają „prawo do posiadania klucza”. Jego historyczna otoczka sięga prawie 200 lat wstecz. Jest wykwinna – powiązana z bogactwem wyższych sfer zamieszkujących niezmiennie naokoło parku od owych 200 lat. W otoczeniu znajduje się 500 renomowanych hoteli, stanowiących nieformalną sieć ukierunkowaną na światową finansjerę i arystokratycznych oraz dorobkiewiczowskich snobów. Park posiada bogatą otoczkę wielo programową, w postaci: klubów, kasyn, galerii, salonów towarzyskich, butików, *et caetera*, starannie wyselekcjonowaną przez ekskluzywną społeczność lokalną. Otoczka ta zlokalizowana jest w sąsiednich obiektach i przestrzeniach publicznych. Sam park pozostaje w tym kontekście jako miejsce posiadające status centrum o „chłodnym” konserwatywnym charakterze³¹.

23. Hanover Square Park. Forma planu parku: wydłużona trójkątna/trapezowa działka w cieniu wieżowców z Wall Street czyni wrażenie „resztówki” terenowej. Aliści

³⁰ K. Grime, *op. cit.*, 33-37.

³¹ *New York City Department, op. cit., passim.*

od roku 1714 – „prahistorycznego” w kategoriach wiekowych Manhattanu – istnieje jako park erygowany królowi brytyjskiemu Jerzemu Pierwszemu, władcy pełniącemu również godność monarchy nad księstwem Hanoweru. Aktualnym akcentem brytyjskim jest tam nowy ogród imienia Królowej Elżbiety 2, *nota bene* wizytowany przez nią podczas pobytu w USA.

24. Hell's Kitchen Park (Park „Piekielnej Kuchni”). Niezwykła nazwa dzielnicy, położonej w środkowym Manhattanie, po stronie zachodniej sięgającej od 8. Alei do rzeki Hudson, pochodzi od jej złej reputacji. Zwłaszcza dotyczyło to okresu 1 połowy XX wieku. Park Piekielnej Kuchni – zlokalizowany przy 10. Alei, od 47 do 48 ulicy, został odzyskany ze slumsów, począwszy od lat 60. XX w.

25. High-Bridge Park (lub *Highbridge Park*). Jest to jeden z najbardziej wysuniętych na północ parków Manhattanu. Położony jest przy najstarszym nowojorskim moście Highbridge (pol. Wysoki Most, 1848) na rzece Harlem. Jest to obszar na styku z dzielnicą Harlem, zdominowaną przez ubogą i konfliktogenną ludność murzyńską. Park rozwinął się z dwóch promenad – pierwszej, prowadzącej wzdłuż brzegu i drugiej, prowadzącej po moście. Został zaprojektowany w r. 1888 głównie przez znakomitego architekta Calverta Vaux – autora obiektów w Central Parku, wśród nich m.in. słynnego, dominującego Belwederu. Do końca lat 80. XX w. Park *High-Bridge* był brutalnie dewastowany, głównie przez spychanie na jego tereny, skarpy, promenady i do rzeki – nieczystości, śmieci, odpadów i wraków samochodów. Od lat 90. XX w. nastąpiła gentryfikacja parku i okolicy.

26. High-Line Park (Park Linii Nadziemnej). Najnowsza super inwestycja architektoniczno–parkowa na Manhattanie. Obszar został odzyskany ze zlikwidowanego metro powierzchniowego, a park oddano do eksploatacji w 2010 r. Ten linearny „napowietrzny” park, utworzony jest przede wszystkim na estakadach – poszerzonych, nieregularnych w zarysie i bogato zazielenionych. Jest to modna formuła w innowacyjnej architekturze krajobrazu, nazywana w języku angielskim *lid*, co w języku polskim odpowiada słowu „przykrywka”. Park zdobył od razu oszałamiające powodzenie, zwłaszcza wśród młodszych użytkowników, ale też wśród rodzin. Pozostaje w stanie ciągłego wzbogacania programowego i doinwestowania; symbolizuje przestrzeń publiczną XXI wieku³².

27. Hudson River Park (Park Rzeki Hudson) (il. 8). Pod tą nazwą mieści się 8-kilometrowy odcinek – od 60. ulicy, tj. od wysokości Central Parku, do południowego cypla Manhattanu. Są to najpiękniej zrealizowane nabrzeża zachodnie nad rzeką Hudson. Zawierają szereg obiektów światowego formatu, m.in.: bulwar artystycznej dzielnicy Greenwich Village, Park Upamiętnienia Głodu w Irlandii, miejsce po WTC, Światowe Centrum Finansów z Ogrodem Zimowym, Marinę pn. i pd., fenomenalną nową Promenadę z Parkiem Rektora i Centrum Judaistycznym, wreszcie wymieniony Fort Clinton z Ogrodem Artyleryjskim, Pomnikiem Upamiętnienia Obrońców Wybrzeża i przystaniami floty turystycznej oraz promów pasażerskich³³.

28. Inwood Hill Park. Jest to najbardziej na północ wysuniętym punktem Manhattanu. W zasadzie jest niemal naturalny, niekreowany: *in-wood* czyli „w-lesie” lub „wśród drzew”. Ten walor szczególnie wysoko stawia jego pozycję w upodobaniach mieszkańców, zwłaszcza do rekreacji rodzinnej. Park posiada relikwiny fortyfikacji ziem-

³² J. David, R. Hammond, *High Line: The Inside Story of New York City's Park in the Sky*, Farrar Straus and Giroux, New York 2011, *passim*.

³³ *New York State, op. cit.*

Publikacja objęta jest prawem autorskim. Wszelkie prawa zastrzeżone. Kopiowanie i rozpowszechnianie zabronione.

nych z okresu Rewolucji USA oraz ślady drewnianych rezydencji letnich z XIX w. Jedynym nowoczesnym „artefaktem” jest kolistą obudowa głazu narzutowego odkrytego i zabezpieczonego *in situ*.

29. Irish Hunger Memorial Park (Park Upamiętnienia Głodu w Irlandii) (il. 9). Jest to niezwykle, kultowy, nowoczesny obiekt architektoniczno-krajobrazowy, stojący nieopodal miejsca zburzonego World Trade Center, w przerwie wysokiej zabudowy, przy nabrzeżu rzeki Hudson. Jest pod względem ideowym, głęboko osadzony w tragicznych dziejach Irlandii. Innowacyjna, rzeźbiarska forma z wpisanymi wątkami historycznymi, stwarza poruszające wrażenie. Jednocześnie obiekt niesie obszerną narrację historyczną i jest wykorzystywany intensywnie, jako miejsce edukacyjne. Przy tym jego płaski dach stanowi jednocześnie pogodną w nastroju platformę widokową w kierunku rzeki Hudson i New Jersey na jej przeciwnym brzegu.

30. Isamu Noguchi Park – Museum. Mały, ale wyrafinowany park atrialny, o powierzchni nie przekraczającej hektara, umieszczony jest na dziedzińcu fundatora – Chase Manhattan Bank Plaza, nieopodal Wall Street, w sercu dzielnicy najwyższego biznesu. Zawiera w sobie muzealny park rzeźb, stanowiąc tzw. Tonący Ogród – *Sinking Garden*. Zaiste jest on kolistym symbolicznym basenem wypełnionym piaskiem, z dziełami znamienitego artysty Isamu Noguchi, autora m.in. Pomnika Ofiar Hiroshimy. Zgodnie z tradycją japońską jest to miejsce bez roślinności. W opisach obiektu terminologia „park” i „ogród” jest w tym przypadku stosowana zamiennie.

31. Isham Park. Jest to *ex equo* najbardziej wysunięty na północ wśród parków Manhattanu – położony na północnym skraju wyspy, przy łuku rzeki Harlem. Jego zachodni bok styka się z ww. *Inwood Hill Park* poprzez Aleję Seaman. Jego drugi, wschodni bok styka się z Broadwayem. Pochodzi z fundacji prywatnej, jego nazwa wywodzi się od nazwiska darczyńców. Posiada status strefy ciszy – bardzo ważny wśród rejestru przepisów odnośnie parków nowojorskich. Zawiera chroniony krajobraz skalny i „górzysty” oraz – mimo relatywnie niewielkiego arealu – obfituje w ostoje naturalnej roślinności. Stanowi sektorowo rejon dydaktyczne, a w całości jest parkiem rodzinnym, silnie strzeżonym wobec zagrożeń płynących od strony Harlemu³⁴.

32. Madison Square Garden Park (il. 10). Jest to zespół – Plac z Parkiem, o nazwie kojarzonej ze słynną na cały świat halą muzyczno-sportową. W tym parku, nieopodal historycznego pomnika, znajduje się nowy, konceptualny ogród *Oval Lawn* z metalowymi drzewami. Dodatkową atrakcją stanowi efektowna perspektywa od dołu, na pobliskie smukłe wieżowce Flatron i Lever House.

33. Marcus Gavrey Park. Jest zlokalizowany na północ od Central Parku, na styku „białego” Górnego Manhattanu z Harlemem. Stanowi idealny kwadrat, wpisany w siatkę urbanistyczną. W jej prostokątnym systemie zajmuje długość 2 kwartałów w układzie zachód-wschód – między 5. Aleją i Aleją Madison; zaś w układzie południe-północ zajmuje długość 4 kwartałów – między ulicami 120 i 124. Jest ośrodkiem integracji ludności białej i czarnej, np. przez festiwale i koncerty. Poprzednio park nosił neutralną nazwę *Mount Morris Park*. Obecna nazwa została zmieniona w latach 70. XX w., na cześć działacza murzyńskiego. W parku atrakcją stanowi wie-

³⁴ R. Cameron, P. Goldberger, *Above New York*, Cameron and Company, San Francisco 1988, 94-95.

za widokowa, zabytek techniki, skonstruowana z kratownicy stalowej, zbudowana na początku lat 50. XIX wieku, a więc w okresie Pałacu Kryształowego w Londynie³⁵.

34. Mitchell Square Park. Znajduje się pośrodku charakterystycznego północnego „ogona” Manhattanu. W tym najwyższym punkcie miasta stykają się – Wzgórza Waszyngton (nazwane tak od Fortu Waszyngton z okresu rewolucji USA i obrony przed Anglikami) – z Harlemem. Teren stanowi trójkąt prostokątny, silnie wydłużony równolegle do Broadwayu, z którym tworzy wspólne wnętrze krajobrazowe. *Mitchell Square Park* reprezentuje wspaniałą manhattańską formułę placu–parku. Zawiera bowiem idealnie wyważone powierzchnie biologicznie czynne z drzewami – oraz powierzchnie placowe. Wśród nich uwagę zwraca i ogniskuje ludzi – piękny kolisty monument architektoniczno-rzeźbiarski z granitu i brązu, ku czci ofiar i braterstwa żołnierzy I wojny światowej.

35. Morningside Park (Park Poranny). Stanowi wysoko ceniony „korytarz” ekologiczny w mieście, niezależnie od walorów estetycznych i artystycznych. Jest to 1,5-kilometrowe, nieregularne zielone pasmo. Wiąże przekątniowo: północno-zachodni cypel *Central Parku* z wybrzeżowym parkiem *Riverside* nad rzeką Hudson. Jest dziełem dwóch genialnych autorów *Central Parku*: Olmsteda i Vaux. Ma więc nieprzypadkowo wiele cech pokrewnych z sąsiadującym *Central Parkiem*. Cechami tymi są na przykład: zróżnicowany teren i wielorakie programy oraz wielość budowli dyskretnie skoordynowanych z zielenią – w sumie: po mistrzowsku zintegrowane pierwiastki naturalne i kulturowe. Jest uważany za „idealny dla rodzin”. Park był w roku 1968 obiektem kontrowersji planistycznych oraz miejscem skutecznych demonstracji wobec szkodliwych zamiarów inwestycyjnych ze strony Uniwersytetu Columbia.

36. Paley Park (il. 11). Jest zlokalizowany jako atrium w wielce zagęszczonej, gwarnej, ale eleganckiej, pd. części Środkowego Manhattanu – w pobliżu Katedry św. Patryka i Rockefeller Center. Jest to arcydroga działka – wśród wieżowców – na której znajdował się super modny i dochodowy klub należący do producenta medialnego, Williama Paleya pochodzącego z żydowskiej rodziny ukraińskiej. Została przez niego ofiarowana miastu pod warunkiem usunięcia klubu i utworzenia parku publicznego. Zostało to wykonane w latach 1965–1967. Obiekt jest uznany za arcydzieło w kategorii „parków kieszonkowych” – *pocket park*. Liczy niespełna 400 m², stanowi ideał preminimalizmu. Tworzy niemal kwadratowe wnętrze, wyciszające hałas. Czołowa ściana w całości tworzy wodospad, strona wejściowa jest w całości rampą i schodami, a dwie boczne ściany są szczelnie pokryte całorocznym pnączem, z tym, że do jednej z nich dostawiono fragment Muru Berlińskiego. Twórca Manhattańskiej szkoły tworzenia miejsc *Place-making* (obecnie PPS) – William Whyte w filmie *The social life of small urban spaces* uznał Park Paleya za „jedno z najpiękniejszych miejsc miejskich w USA”³⁶.

37. Park Avenue Mall (il. 12). *Mall* oznacza w tym przypadku pasmową promenadę, wiodącą wzdłuż jednej z najważniejszych arterii miasta, Park Ave. Jest ona dumą miasta, gdyż jest jedyną wielką aleją z bogatym wystrojem zieleni. Perspektywa Parku dodatkowo zaakcentowana jest wspomnianym wcześniej słynnym wieżowcem *Seagram*, ikoną Ruchu Nowoczesnego, czołowego projektu Miesa van der Rohe. Park jest utrzymywany ze składek i znajduje się pod opieką miejscowej społeczności, ale stanowi ogólnodostępną, gratisową (*non-profit*) przestrzeń publiczną.

³⁵ M.H. Bogart, *op. cit.*, 98-106.

³⁶ *Ibidem*, 164-176.

38. Peretz Square Park. Plac–park założono w Dolnym Manhattanie od strony wschodniej, w narożniku 1. ulicy i 1. Alei. Jest zaprojektowany i zrealizowany w obrębie regularnego prostokąta, wypełnionego bardzo bujnym drzewostanem. Stanowi ważną przestrzeń dla społeczności imigrantów żydowskich, z których rekrutuje się b. aktywne stowarzyszenie opieki nad parkiem. Jest to etniczny odłam osób używających tzw. „polskiej” odmiany języka jidysz. Park jest dedykowany pamięci żydowskiego poety i teoretyka socjalizmu z przełomu XIX i XX w., Izaaka Leba Peretza pochodzącego z Zamościa.

39. Promenade (il. 13). Pod tą lapidarną nazwą kryje się fascynująca „zielona” uliczka piesza z kaskadą małych basenów, prowadząca od Piątej Alei do Rockefeller Plaza ze słynną ślizgawką, złotym pomnikiem Hermesa i trzema otaczającymi biurowcami Rockefeller Center, obecnie Centralą MTV. Zespół w całości jest w najwyższym stopniu kultowy, zawiera to, co najlepsze w legendzie Manhattanu z lat 30.–40. XX wieku. Zawiera cechy ponadczasowej przestrzeni publicznej w stylu włoskim – wąską uliczkę, zakończoną placykiem, schodkami i ślizgawką, co tworzy gwarny, przyjazny, tłumny nastrój porównywalny z Fontanna di Trevi w Rzymie. Zespół posiada najwyższą renomę światową, jest arcy bogato analizowany i oceniany w literaturze przedmiotu³⁷.

40. Riverside Park (Park Nadrzeczny). Rozciągnięty jest pasmowo nad rzeką Hudson, na wysokości północnej części Central Parku. Jest obok *Battery Park* największą (6 km długości) komunalną inwestycją parkową. Jego dzieje są rozpięte czasowo od pionierskiej koncepcji F.L. Olmsteda, aż po kontrowersyjne idee nowej generacji, proponowane głównie przez Donalda Trumpa. Park jest obiektem specjalnej troski ze strony *New York City Department of Parks & Recreation*, zawiera wybitne dzieła kultury oraz stanowi ostoję unikalnej flory i fauny. Jest też wybitnie popularnym ośrodkiem weekendowym, gromadzącym cały przekrój społeczny użytkowników – „rekreantów”³⁸.

41. Riverbank State Park (Stanowy Park Nadrzeczny). Ta wyjątkowo niezwykła inwestycja z lat 90 XX w., znajduje się na dachu gigantycznej oczyszczalni wody przy rzece Hudson, na pn. rubieżach Manhattanu, koło Harlemu. Zawiera pod gołym niebem 11 ha, w tym: powierzchnie zielone, piaszczyste, wodne i boiska. Pod płytą parku, a na dachu oczyszczalni – znajdują się kubatury zawierające programy kulturalne i sportowe³⁹.

42. Robert Moses Playground Park (Park Gier im. Roberta Moses’a) (il. 14). Park został nazwany – dla upamiętnienia najwybitniejszego planisty Nowego Jorku w 1. połowie XX w. Zlokalizowany przy zespole ONZ, nie opodal wybrzeża East River, ze względu na obszerne powierzchnie placowe służy często do gier boiskowych, rolek itp. Jego część stanowi Ogród–Plac imienia Dag’a Hammarskjöld’a, tragicznie zmarłego wybitnego Sekretarza Generalnego Organizacji Narodów Zjednoczonych i autora wybitnej książki „Drogowskazy”. Ciekawą dominantą zespołu parkowego jest ekspresyjny pomnik konny św. Jerzego pokonującego lanca smoka.

³⁷ D. Okrent, *Great Fortune – the Epic of Rockefeller Center*, Penguin Books, London 2003, *passim*.

³⁸ P. Parker et al. (ed.), *New York. The photo atlas. An aerial tour*. Harper Resource – Harper Collins Publishers, London, 66-67.

³⁹ *Ibidem*, 80-81.

43. Rockefeller Park (nie należy kojarzyć go z ww. *Rockefeller Center*). Jest to integralny park w ramach wielkoskalowego zespołu urbanistyczno-krajobrazowego *Battery Park City*. Jest położony nad rzeką Hudson, w północno zachodnim narożniku tego zespołu, na styku z działką byłego World Trade Center. Jest to sztuczny półwysep; prezentuje się jako gigantyczna płaska płyta prostokątna, pokryta w całości zielenią. Założenie to zostało skonstruowane ze skał wydobytych przy budowie World Trade Center. Jest to zarówno rejon doraźnego wypoczynku dla mieszkańców bezpośrednio przylegających kamienic, jak też stanowi ważne ogniwo ogólnomiejskiego systemu wypoczynku w zieleni i nad wodą. Nazwa pochodzi od głównych darczyńców inwestycji – Fundacji Rodziny Rockefellerów⁴⁰.

44. Roosevelt Park (il. 15). Park poświęcony jest pamięci Theodora Roosevelta, ojca znanego 32. prezydenta USA z lat 30.–40. XX wieku Franklina Delano Roosevelt'a. Jest skromnym, wydłużonym prostokątem zieleni wysokiej i niskiej, prostopadłym do Central Parku, wnikałym w tkanę zabudowy przy Amerykańskim Muzeum Historii Natury. Stanowi ciekawe przedpole dla atrakcyjnego nowego Planetarium.

45. Sara Delano Roosevelt Park. Nazwę przyjęto dla upamiętnienia matki słynnego, ww. prezydenta FDR. Jest zlokalizowany w północno wschodniej części Dolnego Manhattanu. Stanowi spektakularny, pasmowy układ o kierunku NS, przekraczający 1000 m długości. Składa się nań – 7 segmentów przedzielonych rytmicznie ulicami poprzecznymi. Jest wypełniony różnorodnymi placami zabaw i boiskami. Akcentem kulturowym jest ogród pamięci po ekshumowanym cmentarzu murzyńskich niewolników.

46. Septuagesimo Uno Park. Niniejszy związek frazeologiczny znaczy w języku włoskim „71” od nazwy przylegającej ulicy. Taka dedykacja parku pochodzi od burmistrza Giulianiego. Lokalizacja znajduje się w zachodnio-środkowym rejonie miasta, w pobliżu rzeki Hudson, na wysokości Central Parku. Jest to najmniejszy park Manhattanu, o powierzchni 160 m²; o wymiarach ok. 3,2 m x 50,0 m. *De facto*, jest to przesmyk–uliczka między domami, z wąskimi ławeczkami i linearnymi pasemkami roślinności. Mini parki stanowią rezultat prowadzonej od lat 60. XX w., akcji „parków kieszonkowych” – *Pocket Parks*. Akcja polega na wykupywaniu przez miasto zaniedbanych przestrzeni prywatnych w ciasnej, dusznej, często cuchnącej zabudowie mieszkaniowej, a następnie na przeobrażaniu ich w publiczne miejsca rekreacji i „zielonego oddychania” – *Green Breath*⁴¹.

47. Sherman Square Park (Plac-Park Shermana). Park położony jest w gentryfikowanym fragmencie północno-zachodniej części miasta, na zachód od Central Parku, w połowie odległości do Rzeki Hudson. Stanowi ostry trójkąt o przyprostokątnych 20 x 50 metrów, zlokalizowany pomiędzy ulicami: Broadway, Amsterdam i 70. Wewnątrz tego trójkąta o utwardzonej nawierzchni znajduje się analogiczny trójkątny trawnik o wymiarach odpowiednio 7 x 20 metrów. Jest on drugim najmniejszym parkiem Manhattanu, po wyżej wymienionym. Nazwę przyjęto – dla upamiętnienia słynnego generała amerykańskiego z okresu wojny secesyjnej, który zamieszkiwał w tym miejscu – Williama T. Shermana (por. słynne czołgi *Sherman*).

⁴⁰ M. Yamaschita, *Flying high*. New York, White Star Publishers. S.P.A., Vercelli 2008, 373-377.

⁴¹ M.H. Bogart, *op. cit.*, 255-261.

48. St. John's Park (Park św. Jana). Położony jest – na zach. Dolnym Manhattanie, opodal nabrzeża rzeki Hudson. Należy do najstarszych parków w USA, gdyż datuje się go na połowę XVII wieku. Ma kształt wyjątkowo oryginalny, jako pięknie wymodelowany plac z kamiennej kostki, otoczony żywą ścianą w formie podkowy z drzew. Aktualnie Park znajduje się wewnątrz ronda tworzonego z estakad transportowych, wpisanego z kolei w regularny kwadrat ulic.

49. St. Nicholas Park (Park św. Mikołaja). Jest położony pośrodku Górnego Manhattanu, na północ od Central Parku, wzdłuż arterii *St. Nicholas Avenue*, prowadzącej w kierunku północ-południe. Formalnie znajduje się częściowo na obszarze Harlemu. Stanowi fantazyjne, faliste pasmo liczące 1,5 km długości, z owalnym poszerzeniem pośrodku tworzącym centralną przestrzeń publiczną. Jest rezultatem usunięcia akweduktu i przeobrażeniu terenu w park między 1895 a 1906 rokiem. Park jest wciąż doskonały, ostatnia transza odbyła się w 2006 r.

50. Titanic Memorial Park (Park Upamiętnienia Titanica). Zlokalizowano go w Dolnym Manhattanie, pomiędzy Wall Street a Mostem Brooklińskim, opodal wybrzeża East River. Jego oryginalną dominantą, wręcz zaskakująca w tym miejscu, jest pomnik w kształcie białej latarni morskiej. Metaforyczna idea i finansowanie pochodzi ze strony prywatnej fundacji potomków ofiar katastrofy Titanica.

51. Stuyvesant Cove Park (Park nad Zatoką Stuyvesant'a). Jest to park nadbrzeżny, usytuowany przy naturalnej zatoce nad Wschodnią Rzeką, *East River*, naprzeciw dzielnicy Greenpoint, leżącej na jej drugim brzegu. Nazwę nadano dla upamiętnienia Petera Stuyvesant'a, pierwszego, holenderskiego komendanta miasta Nowy Amsterdam, potem zmienionego w Nowy Jork⁴². W pobliżu zbudowano park-plac, *Tompkins Square Park*. Jest to bardzo popularne miejsce festiwalu, oaza artystów mieszkających w wiktoriańskich domach tworzących zaułek *Alfabet City*.

52. Stuyvesant Square Park (Plac-Park Stuyvesanta). Lokalizacja znajduje się w środkowo-wschodniej części Dolnego Manhattanu, w dzielnicy im. Petera Stuyvesant'a. Nazwa patrona jest tożsama jak w pozycji poprzedniej. Inwestycje fundował jego praprawnuk w latach 30. XX w. Park ma silnie zarysowaną geometrię w tkance zabudowy; stanowi zielony kwartał. Ma absolutnie umiary kwadratowy obrys, rozdzielony na połówki promenadą i na ćwiartki pomniejszymi chodnikami. Ćwiartki zaakcentowane są w swych środkach pomnikowymi rzeźbami⁴³.

53. Tear-drop Park (Park Padających Łez). Zbudowano go w pobliżu lokalizacji World Trade Center, jako element wielkiego założenia Battery Park City. Jest to artystyczny park, z orientacją na edukację i zabawy dziecięce. Powstał z zaangażowaniem wybitnych twórców. Poetycka intrygująca nazwa pochodzi od naturalnych źródłanych kropli kapiących z warstwowych skał⁴⁴.

54. Union Square Park (Plac-Park Unii) (il. 16). Zasługuje na najwyższą uwagę i szacunek – oto jedna z najważniejszych przestrzeni życia zbiorowego w USA. Jest wielofunkcyjny i wielokulturowy. Pod względem popularności jest porównywany z Times Square, od którego różni się większą zawartością zieleni. Powstał i otrzymał nazwę dla uczczenia zjednoczenia Północy z Południem po Wojnie Secesyjnej. Unia

⁴² K. Grime, *op. cit.*, 66-68.

⁴³ *Ibidem*, 69-72.

⁴⁴ M. Yamaschita, *op. cit.*, 166-172.

ta stała się tożsama z powstaniem USA. Plac–Park jest znakomicie umieszczony i skomponowany w sensie urbanistycznym. Został wstawiony w przekątniową super-ulicę Broadway, która z tego powodu „okrąża” go obustronnie, generując w nim więcej życia. Skomponowany jest w ten sposób, że po stronie południowej, w doskonałym nasłonecznieniu, znajduje się plac masowych spotkań i pomnik konny Jerzego Waszyngtona, obsiadany przez ptaki. Zaś po stronie północnej zorganizowane jest zielone zaplecze dla zacisznej rekreacji⁴⁵. Należący do przestrzennej całości zespołu – *Tompkins First Run Park* – stanowi funkcjonalnie osobny mały park/ogród obok głównego *Union Square Park* – jest to pierwszy park–ogród Manhattanu, który został przeznaczony i dostosowany dla osób z psami.

55. Vauxhall Gardens. Wybitnie eleganckie, o standardzie rzymsko-paryskim, ogrody w charakterze parku miejskiego, zostały utworzone dla upamiętnienia londyńskiego zespołu Vauxhall. Znajdują się pomiędzy Broadwayem a wielce elegancką i snobistyczną ul. Bowery. Pierwszy etap został wykonany w oparciu o projektantów i ogrodników europejskich w XVIII w., zaś drugi etap już w bardziej samodzielnym zakresie twórczym, powstał na przełomie wieków XIX–XX⁴⁶.

56. Verdi Square Park. Leży w północno-zachodniej części Manhattanu, pomiędzy Central Parkiem a Rzeką Hudson. Był szczególnie popularny od końca XIX i w pierwszej połowie XX w. Pomnik Giuseppe Verdiego wzniesiono dla zaakcentowania roli imigrantów z Italii. Plac–Park jest ulubionym miejscem ich spotkań towarzyskich i oficjalnych. Po zaniedbaniach został w nowym Milenium odrestaurowany. Od 2002 r. jest miejscem goszczącym festiwale muzyczne na wolnym powietrzu.

57. Vista Rock Park (Skalny Park Widokowy) (il. 17). Jest to park wewnętrzny w Central Parku. Zawiera Belweder – wspaniały punkt widokowy w unikalnej scenarii architektonicznej, na skałach nad jeziorem, w towarzystwie tarasów i amfiteatru, pomostu łodziowego oraz miniplaży. Jest kulminacją życia społecznego i dominantą krajobrazową Parku.

58. Washington Square Park (Plac–Park Waszyngtona) (il. 18). *Ex aequo* z Union Square–Parkiem *Washington Square Park* to jedna z najważniejszych przestrzeni społecznych w Nowym Jorku, USA i w skali światowej. Miejsce o tym charakterze zostało uratowane m.in. przez Jane Jacobs, w latach 50. XX wieku przed zniszczeniem, które byłoby spowodowane przez zabudowanie go autostradą. Aktualnie jest to coraz bardziej miejsce kultowe w pełnym tego słowa znaczeniu. W sąsiedztwie, po drugiej stronie kulminującego Park–Plac Łuku Triumfalnego bierze swój początek Piąta Aleja. Obok znajdują się między innymi takie atrakcje jak: Broadway, NYU New York University, najważniejszy klub jazzowy świata Blue Note (dzielnica sztuki). Samo zaprojektowanie, w formie wielkiej okrągłej sadzawki, sprawdza się jako ideał przestrzeni pro-społecznej (ang. *socio-petal*, od *petal*, czyli płatek kwiatu).

59. West Side Community Garden (Ogród Społeczności „Strony Zachodniej”) (il. 19). Powstał dla upamiętnienia gentryfikacji dzielnicy, dawniej substandardowej, znanej z wojny gangów (por. „West Side Story”). Obecnie w pobliżu tego Ogródu

⁴⁵ P. Goldberger, *op. cit.*, 64.

⁴⁶ P. Hobhouse, *Ameryka. Nowe horyzonty w ogrodnictwie*, [w:] *Historia ogrodów*, Konsultacja naukowa Anna Majdecka-Strzeżek, Arkady, Warszawa, 280-317.

znajduje się Lincoln Center – epicentrum wysokiej kultury muzycznej i teatralnej, czołowe w skali światowej.

60. Zucotti Park (il. 20). Założono go w 1968 roku na Dolnym Manhattanie, przy Broadwayu z kościołem Świętej Trójcy, niedaleko późniejszego WTC i Wall Street, obok słynnych, wielkich czerwonych rzeźb Arpa i Caldera. Jest własnością korporacyjną, oddaną w użytek publiczny. Był do 11 Września 2001 i jest znów idealnym wcieleniem przestrzeni publicznej według zasad Ruchu Nowoczesnego, w wydaniu północno amerykańskim. Został radykalnie odnowiony po zniszczeniach pochodnych od katastrofy WTC. Jest w większości kamienny, pełen różnorodnych kamiennych ław, ze zminimalizowaną rolą zieleni. Służy do szybkiego relaksu wśród ruchu i gwaru wielu osób, głównie pracownikom korporacji z okolicznych wieżowców, przechodniom oraz turystom⁴⁷.

5. Wnioski

1. Parki Manhattanu są wspaniałym zapisem i „prawdomównym” zwierciadłem historii i współczesności: Manhattanu, Nowego Jorku i USA. Są one bowiem wykwitem znakomitej – rekrutującej się z wielokulturowej imigracji – społeczności lokalnej, troski samorządów, opieki ze strony władz stanowych i państwowych. Stanowią one także inspirację na przyszłość w skali globalnej, dzięki perfekcyjnemu i progresywnemu podejściu w zakresie planowania, projektowania, realizacji oraz zarządzania i eksploatacji.
2. Parki te są w stopniu wyjątkowym w skali światowej zagęszczonymi „świadkami historii”. Jest ona szczególnie nasycona przemianami i jest bogata w fakty o dziejowym znaczeniu. Jest to niepospolite jak na zaledwie 200 lat istnienia miasta, którego plan regulacyjny The Commissioners Map jest datowany na rok 1807. Wielce pobudzają refleksje, dedykacje parków zawarte w ich nazwach. Wyznaczają one ważne punkty owej historii; od pierwszego komendanta miasta, jeszcze holenderskiego w XVII w. Petera Stuyvesanta, poprzez miejsce pochówku ofiar haniebnego spalenia żywcem czarnych niepokornych niewolników, którzy ujęli się za swoimi prawami do człowieczeństwa. Ów park, jeden z najnowszych, jest również przykładem „ogrodu archeologicznego” gdzie *in situ* eksponowane są współczesne dokonania badawcze odkrywające tajemnice przeszłości. Inne parki wyznaczają swymi nazwami i lokalizacjami lepsze, następne okresy państwa i miasta, które stały się symbolami „Nowego Świata”. Nazwano je dla uczczenia znakomych osobowości polityki, przedsiębiorczości i kultury, z Jerzym Waszyngtonem i Abrahamem Lincolnem na czele, a także symbolizującymi świetne wydarzenia, np. pojednanie Północy i Południa, którego wyrazem jest Union Square-Park. Inne z nich przypominają nazwiska wybitnych dobroczyńców miasta, fundatorów parków i innych publicznych miejsc. Wreszcie symbolizują postęp społeczny – jak niezrównany Central Park oraz wyznaczają progres cywilizacyjny, aż po najnowsze hipermodernistyczne omal futurystyczne inicjatywy wyrażone parkiem High Line, ukazując trójwymiarowość przestrzeni miejsko-parkowej („3D Park”).

⁴⁷ M.H. Bogart, *op. cit.*, 155.

3. Manhattan ukazuje cenną formułę parku-placu (il. 21). Ta formuła spełnia w perfekcyjny sposób zarówno potrzeby „agory i forum”: społecznościowe, bodźcowe, kontaktowe, tłumne i gwarne, wśród rzeźb i kamiennych fontann, w pobliżu generatorów ruchu takich jak stacje metro, schody i ulice; podczas gdy na styku, nieopodal, w harmonijnie skomponowany sposób, otwiera parkowe walory kameralnego wypoczynku w skupieniu i w dotleniającym i tonującym otoczeniu przyrodniczym.
4. Podstawowym podłożem i tworzywem parków Manhattanu w strukturze urbanistycznej są miejskie kwartały. Należy sobie uświadomić, że parki – a wśród nich Central Park na czele – tworzone w większości już na kanwie wspomnianego „quasi-szachownicowego” planu regulacyjnego („square park”, „square garden”, pol. skwer, skwerek). Dlatego między innymi są one tak bardzo zintegrowane z krajobrazem ogółu miasta, mimo iż stanowią niskie „parterowe” enklawy wśród wertykalnej, wysokościowej zabudowy. Mniej liczne, ale bardziej charakterystyczne i koncentrujące ruch użytkowników, są parki koliste i owalne, rzadziej trójkątne. Wynikają często z układów drogowych takich jak rondo, soczewka lub rozwidlenie ulic (*circle, circus, oval, triangle*, pol. żargonowe „serek”).
5. Całkowicie osobną kategorię stanowiącą tyleż o wspaniałej odrębności Manhattanu, jak też jednocześnie o uniwersalności zastosowanych, zrealizowanych wzorców, są parki nadbrzeżne (*waterfront*). Pomimo występujących w najpiękniejszych metropoliach zachodnioeuropejskich, wielkich starań i ambicji w tej dziedzinie, zagospodarowanie parkowe zachodniego brzegu nad rzeką Hudson i nieco mniej spektakularnego wschodniego wybrzeża nad East River – pozostają jak na razie bezkonkurencyjne, zwłaszcza wybrzeże zachodnie. Zauważmy, że to zagadnienie ukazuje sytuację jakby „odwróconej rzeki”, gdzie istnieją dwa brzegi – „lepszy i gorszy” – odzwierciedlające dwie strony miasta nadrzecznego, które z reguły nie stanowią równej klasy. Znaczący Manhattanu twierdzą, że wschodnie wybrzeże jest bardziej „prozaiczne”, a zachodnie bardziej poetyckie (por. ww. „West is the Best”). Zachodnie wybrzeże przeżyło imponującą transformację od funkcji i formy gigantycznego portu i przemysłu z tym związanego, w kierunku megapasma wypoczynkowego i stanowiącego kanwę odnowy ekologicznej, a za tym postępującej odnowy estetycznej. Dodatkowym potężnym stymulatorem w tej mierze w toku ostatnich lat była zrealizowana chęć odreagowania po zamachu na World Trade Center. Pierwszą w tej dziedzinie inwestycją „uśmierającą ból” po zniszczeniu serca metropolii była właśnie zachodnia Promenada Dolnego Manhattanu, wielosegmentowa, łącząca różne parki oraz związane z nimi liczne lokalne ogrody i obiekty – wnikające w tkanę śródmiejską. Z pewnym uogólnieniem można zaryzykować stwierdzenie, że Manhattan oprócz setek parków wewnątrzmijskich, posiada konsekwentną parkową „obwodnicę”, bogato wyposażoną w dzieła sztuki ogrodowej i architektoniczno-krajobrazowej. Jest to w takim wymiarze wielkościowym i jakościowym zjawisko bezprecedensowe, jak dotąd, w skali światowej.
6. Manhattan był w pierwotnym okresie rozwojowym, ufortyfikowaną wyspą. Dlatego poczynając od śródmiejskiej Wall Street czyli Ulicy Wałowej, przeobraził się w ciągu dwóch wieków w system nadbrzeżnych fortów, a ten aspekt miasta został uczczony Pomnikiem Obrońców Wybrzeża w pobliżu najstynniejszego i najlepiej zachowanego oraz eksploatowanego turystycznie Fortu Clinton *vis-a-vis* wyspy ze Statuą Wolności. Łańcuch fortów jest relatywnie rzadko rozstawiony punktowo,

gdyż jego tworzenie przypadło już na okres zaawansowanej artylerii dalekonośnej, która nie wymagała zagęszczonej linii obrony. Wszystkie zachowane forty stanowią preteksty dla pięknych parków, zróżnicowanych w charakterze, unowocześnianych w sensie sztuki ogrodowej i w zakresie adaptacji dla celów kulturowych, stanowiących tyleż zbytki historyczne, ile kanwę zieleni miejskiej.

7. Manhattan jest wśród słynnych metropolii wyróżniającym się oryginalnością, „miastem wybranym”, szeroko uznawanym za stolicę współczesnego superno-woczesnego, globalizującego się świata. Na tle innych hiperambitnych w zakresie skoku cywilizacyjnego miast pozaeuropejskich, wyróżnia się wielką troską o wartości związane z tradycją, kulturą i przyrodą. Przyczynami tego stanu i statusu są zwłaszcza: wspaniałość i pozytywna postawa heterogenicznej i wielokulturowej społeczności, imponująca od wielu kadencji perfekcja samorządu, wizjonerska mądrość i twórcza doskonałość planistów obdarzonych sumieniem konserwatorskim, awangardowym i ekologicznym”. Dzięki tym przymiotom na kanwie niezwyklego położenia i walorów naturalnych, Manhattan mimo ofensywności inwestycyjnej stanowi unikalny wzorzec zrównoważonego rozwoju i roli architektury krajobrazu. Jego parki miejskie odgrywają wśród tych procesów i walorów – szczególnie cenną dla ludzi, użyteczną, znaczącą i spektakularną rolę.

Literatura

- [1] Berman J.S., *Portraits of America, Central Park*, The Museum of the City of New York & Barnes Noble Books, Nowy Jork 2003, 128.
- [2] Bogart M.H., *The Politics of urban beauty. New York and its commission*, The University of Chicago Press, Chicago, London 2006, 368.
- [3] Böhm A., *Architektura krajobrazu, jej początki i rozwój*, red. nauk. J. Gyurkovich, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 1994, 160.
- [4] Cameron R., Goldberger P., *Above New York*, Cameron and Company, San Francisco 1988, 160.
- [5] David J., Hammond R., *High Line: The Inside Story of New York City's Park in the Sky*, Farrar Straus and Giroux, New York 2011, 352.
- [6] Grime K., *New York City*, Mayflower Books, New York 1979, 96.
- [7] Hobhouse P., *Historia ogrodów*, Konsultacja naukowa A. Majdecka-Strzeżek, Arkady, Warszawa 2005, 468.
- [8] Kosiński W., *Serce świata Manhattan*, Czasopismo Techniczne 3-A/2008, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2008, 99-109.
- [9] Kosiński W., *Miasto i piękno miasta*, red. nauk. D. Kozłowski, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, 200.
- [10] Kosiński W., *Ogród Pamięci imigrantów pod Statuą Wolności – uwarunkowania, konteksty, realizacja*, Czasopismo Techniczne 2-A/2012, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2012, 183-203.
- [11] Kuśnierz-Krupa D., *Nowy Jork – architektura i rozwój przestrzenny do końca XIX wieku*, Wiadomości Konserwatorskie – Nauka, Zeszyt 29, Zarząd Główny Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków, Warszawa 2011, 59-69.

- [12] Majdecki L., *Historia ogrodów*, red. K. Swinarska, PWN, Warszawa 1972, 456.
- [13] *New York City Department of Parks & Recreation*, red. A. Benepe (<http://www.nycgovparks.org> – dostęp: 12.12.12).
- [14] *New York State Office of Parks, Recreation and Historic Preservation* (<http://nysparks.com> – dostęp: 12.12.12).
- [15] Okrent D., *Great Fortune – the Epic of Rockefeller Center*, Penguin Books, London 2003, 512.
- [16] Parker P. et al. (ed.), *New York. The photo atlas. An aerial tour*, Harper Resource, Harper Collins Publishers, London, 398.
- [17] Visalli S., Koch E.I., *New York*. Universe Publishing, New York 1995, 208.
- [18] Wilczkiewicz M., *Kierunki rozwoju architektury krajobrazu w Stach Zjednoczonych*, Monografia habilitacyjna, recenzenci: W. Kosiński, A.M. Mitkowska, Wydawnictwo Uniwersytetu Rolniczego, Kraków, w druku.
- [19] Yamashita M., *Flying high. New York*, White Star Publishers, S.P.A. Vercelli 2008, 408.
- [20] Zachariasz A., *Pomiędzy architekturą a krajobrazem – o definiowaniu architektury krajobrazu*, Czasopismo Techniczne 8-A/2003, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2003, 336-343.
- [21] Zachariasz A. *Zieleń jako współczesny czynnik miastotwórczy, ze szczególnym uwzględnieniem parków publicznych*, red. nauk. K. Pawłowska, Wydawnictwo Politechniki Krakowskiej, Kraków 2006, 204.

